Запозичення досвіду ювілейного самообслуговування

Н.П. Михайлова, 2026

Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, Київ, Україна
Надійшла 24 березня 2026 р.

Три шляхи ведуть до знання:
шлях роздумів — найблагородніший,
шлях наслідування — найлегший,
шлях досвіду — найгіркіший.

Конфуцій

Десять років тому перший досвід святкування 90-річчя виявився провісником ювілеїв щонайменше п'ятьох моїх інститутських колег, які пройшли цей шлях на сьогодні. Віковий та науковий ценз підіймається, що тішить, тим більше у НАН України є прецеденти 100-річних ювілейних вшанувань. Запозичити досвід першопрохідника ювілейного самообслуговування, Віталія Івановича Старостенка, мене спонукали три думки: 1) ніхто не знає свій життєвий шлях, мотивації, емоції краще, ніж сам ювіляр; 2) будь-які інші статті/вітання — право і бажання тих, кому це важливо, але це погляд з боку, іноді як панегірик, іноді як філіппіка; 3) практично останній шанс згадати деякі моменти мого 100-річного шляху, поставивши остаточну крапку ювілейних подій! (фото 1).

Моя сім'я пов'язана з територією та традиціями України щонайменше з середини XIX ст. Бабуся, Шевченко Софія Павлівна (1878 р.н.), дочка диякона Чорнобильської церкви була видана заміж у віці 17 років за вдівця, Цибульського Іллю Ілліча, старосту вищезгаданої церкви, який вже мав шістьох дітей. Для того часу цілком легальне «сімейне рокірування» для вдівця. Наслідуючи моральні та церковні традиції, протягом наступних 15 років Софія Павлівна народила ще 10 дітей, тим самим збільшивши сімейний генофонд до 16 братів і сестер! На жаль, дитяча смертність забрала двох,

Фото 1. Нінель Петрівна Михайлова вдома, 2026 р.

Citation: Mikhailova, N.P. (2026). Learning from the experience of anniversary self-service. *Geofizychnyi Zhurnal*, *48*(3), 145—153.

Publisher Subbotin Institute of Geophysics of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-SA license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

але, на щастя, моя мама Ганна Іллівна (народилася 8 серпня 1900 р.) вижила.

Початок XX ст. і революційні події в Російській імперії змішали все і всіх в один соціально-політичний вінегрет — братовбивчу війну. Життя диктувало кожному свій вибір, і колишній унтерофіцер, георгіївський кавалер, учасник війни 1914 р., Михайлов Петро Михайлович, уродженець псковської губернії, своєю волею, і вже червоноармійською долею, в 1920 р. в Чорнобилі зустрівся з ученицею білошвачки, Ганною Іллівною Цибульською. Внаслідок цієї зустрічі народилися моя старша сестра (1922) та я (1926).

До 1941 р. Зараз важко визначити, хто правий чи винний, але наполегливе бажання моєї мами вінчатися в церкві коштувало моєму батькові партквитка ВКП(б) і, відповідно, подальших обмежень. Лише у 1925 р. він був відновлений у лавах партії під час «ленінського призову». Маючи технічну освіту, він мав попит у роки індустріалізації та був спрямований на роботу спочатку до Артемівська, а потім на Харцизький трубний завод, один із промислових гігантів довоєнного Донбасу. Ми з мамою та сестрою залишалися в Артемівську, де службове житло було закріплене за батьком. Я не маю яскравих дитячих спогадів, напевно, це пов'язано з відсутністю виховних моментів чи якихось подій. Хоча одне лишилося. У серпні 1941 р., коли війна вже на повну силу вирувала на теренах країні, нас, дітей, відправили до санаторію в м. Ізюм на оздоровлення. Зараз мені таке рішення здається оптимістичним!?

Я не знаю мотивів і не хочу політизувати, але у квітні 1941 р., маючи особисту зброю, батько застрелився. Не пам'ятаю ні своєї реакції, ні реакції мами, старша сестра вже була студенткою Київського університету, її з нами не було. Мама також ніколи це не обговорювала. Можу зараз припустити через багато років інформаційного шуму, що це було пов'язано з чистками колишніх військових спеціалістів ... Але це тільки здогади. Збереглися його кілька фотографій у сімейному архіві та спогад про бій під Харковом із денікінцями. Усі документи, зокрема партквиток, трудову книжку та інші, мама спалила перед приходом німців.

Війна. Реально вона дійшла до нас, до Артемівська, тільки на початку листопада. Це добре пам'ятаю. У місті була лише одна заасфальтована вулиця — центральна, а перед святами (Травневими, Жовтневими) доріжки, що ведуть до неї, посипали піском. 1941 р. не став винятком. У період із червня по жовтень мама зробила дві спроби евакуації. У першу ми не потрапили, бо там переважно евакуювалися пріоритетні категорії, а в другу нам, на щастя, не вистачило місця. Ешелон був розбомблений німецькою авіацією на виїзді з Артемівська.

Зі спогадів того часу залишилося як німці входили до Артемівська. Без боїв, колоною мотоциклістів з обозом. Ми, діти, спостерігали все нишком. Тоді ж я вперше побачила повішених. Серед перших десяти страчених ми знали лише одного — місцевого кочегара, він був комуністом. Також пам'ятаю, як гнали до штольні шахти євреїв різного віку. Всі вони були вбиті газом. Мені запам'яталась жінка, яка притискала дитину до грудей. Після звільнення Артемівська полонених німців змусили діставати тіла для впізнання. Пізніше на цьому місці поставили стелу.

У велику кімнату нашої квартири поселили двох тилових військових. Нас виселили до маленької. Оскільки ці німці були, по суті, цивільними людьми, вони не створювали нам проблем. Ганс, типовий «бюргер» у нашому уявлені — середнього віку, невисокий та товстий, показував фотографії своїх дітей, дружини, будинок. Курт, його напарник, був худий, високий, старший за званням і домінував у їхній парі. Ганс тихенько попереджав нас: «Курт — наці, будьте з ним пильні». Харчування їх, на наш погляд, було мізерним. Кава з жолудів вранці, вдень казанок густого супу, взимку шматок конини змерзлих коней, яких було достатньо на полях навколо Артемівська. Мама їм готувала це м'ясо, але ми не їли. Навіть не здогадувалися, що конина — це делікатес.

Життя в окупації було важким: магазини не працювали, хліб видавали лише коло-

борантам, люди виживали за рахунок натурального обміну на базарі. Мама дуже добре шила, виконувала замовлення, це давало змогу заробляти на продукти, що й допомогло нам вижити. Також це допомогло ще в одній важливій справі — мені виписали посвідчення особи (ausweis) із зміненою датою народження на два роки. За документами мені не було і 14-ти, тому не відправили до Німеччини.

Німці називали Артемівськ Бахмутом, як він значився на штабних картах. Не пам'ятаю, щоби змінювали вивіски чи назви вулиць.

Червона Армія зайшла до Артемівська восени 1943 р. Це пам'ятаю добре, бо німці наказали всім жителям вийти в поля. Зондеркоманда палила місто. На полях ще не зібрали кукурудзу, і ми там ховалися. Коли повернулися, застали тільки обгорілий кістяк будинку. На щастя, в Артемівську жила рідна сестра мами — Наталія. Її будинок уцілів, він був цегляний. Там і перекантувалися до весни 1944 р. Я завжди мала бажання вчитися. Як тільки в Артемівську відновив роботу механіко-керамічний технікум, я до нього зарахувалась і закінчила перший курс.

Київ. Хоча освіта мами становила лише 4 класи церковнопарафіяльної школи, вона мала чудовий каліграфічний почерк. Вона закінчила ще курс робфаку, що дало змогу отримати до війни роботу в апараті Червоного Хреста Артемівська. Навесні 1944 р. їй запропонували переїхати до Києва до ЦК Червоного Хреста України інструктором із західних областей. У Києві всю війну прожила її мати, Софія Павлівна. У 1945 р. з війни повернулися лише два її сини з різним ступенем бойових поранень. Таким чином, вижили два брати та три мамині сестри. На щастя, будинок, у якому жила «бабуся Софина», так її називали в сім'ї, уцілів, хоча був майже в центрі Києва, кут Річкової та Златоустівської. Внизу текла річка Либідь, там ми брали питну воду.

Для мене 1944 р. був роком прийняття рішення, де вчитися далі. Як завжди втрутився випадок. До річкового технікуму на штурманське відділення мої документи не прийняли, могли взяти тільки на наземні служби, але мені це було не цікаво. Моя подружка вмовила сходити з нею на здачу документів до геологорозвідувального технікуму. В евакуації її сім'я жила поряд із базою геологів, і подружка мріяла про цю професію. У приймальній комісії було багато претендентів, переважно дівчата, що юрмилися близько трьох столів для здачі документів, і всі у хусточках... Трохи віддалік стояв четвертий стіл, за яким сидів симпатичний хлопець. Пам'ятаю я підійшла і спитала:

– А це куди здають документи?

– На геофізику…

– Що це таке?

– Новий напрямок, я сам тут навчаюсь, а це тільки другий набір.

Так моя доля була визначена.

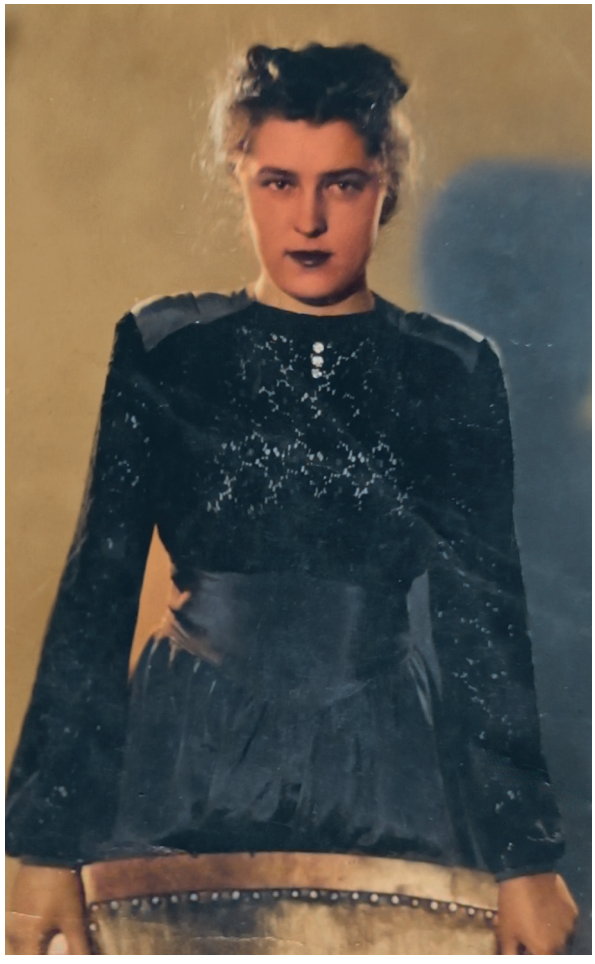

Фото 2. Нінель Петрівна Михайлова, фото на згадку 1947 р.

Ця фотографія була зроблена в Києві на вулиці Прорізній, 5 березня 1947 р., практично перед закінченням технікуму (фото 2). Як я вже говорила, мама чудово шила, та ще й з вигадкою, тому ми із сестрою завжди виглядали «модницями», а фотографія ще довго висіла на вітрині фотоательє, так господар приваблював до себе клієнтів.

Курс технікуму 1944—1947 рр. був прискорений, але інтенсивний та комплексний, видавали взуття та підвищену стипендію. Готували операторів гравімагнітної зйомки, електро- та сейсморозвідки. Викладали у технікумі З.О. Крутиховська, Г.К. Кужелов та інші фахівці, які надалі керували цілими галузями геології та геофізики. Але саме з цією родиною геофізиків мене пов'язала доля на роки вперед. Закінчивши у 1947 р. технікум з відзнакою, я отримала направлення до університету на нову спеціальність «геофізичні методи…» без складання іспитів. До речі, мою подружку на геологію тоді не прийняли, але її мрія була здійснена частково, пішла на ґрунтознавство.

Навчання в університеті на геологічному факультеті давало багато переваг, крім перспектив виробничого зростання, ще й форму державної служби. Взагалі, престиж професії та її романтика зашкалювали. А ще на першому курсі, якийсь час, нам видавали по пончику з горохом, староста приносив до аудиторії. Наш потік 1947—1952 рр. був різноманітним як у віковому, так і в соціальному плані — демобілізовані військові різних звань, випускники технікуму, вчорашні десятикласники (фото 3). Викладацький склад — відомі та визнані вчені галузі, які повернулися як з війни, так і з евакуації. Освоєння нової дисципліни, яка відкривала можливості у пошуку та розвідки корисних копалин, також додавало певного адреналіну в навчання. Без відриву від навчання я вийшла заміж і народила в 1951 р. сина Сергія. Наступного

Фото 3. Група геофізиків КДУ, приблизно 1950 р. Хлопчики: Михайло Толстой, Федір Скляр, Геннадій Урванов, Борис Германов, Валентин Карабович, Іван Лебідь, Іван Безпояс, Володимир Скороход та Манілов Фелікс. Дівчатка: Анастасія Сапета, Нінель Михайлова, Оксана Алексєєва, Галина Пащенко.

року, закінчивши курс з відзнакою, була рекомендована до аспірантури при Інституті геології АН УРСР.

Науковим керівником аспірантури був професор В.М. Головцин. Його широка ерудиція та постановка нових наукових напрямів відіграли важливу роль у розвитку геофізичних методів в Україні у 60-ті роки. Власне аспірантами він взагалі не займався, відпускаючи претендентів у «вільне плавання». Зараз багато стерлося в пам'яті, але ті роки — роки молодості та ентузіазму — принесли свої плоди. Робота над дисертацією була пов'язана з детальними гравімагнітними зйомками, природно закритими, матеріали оброблялися в терміновому режимі, приймання здійснювала спецкомісія. Тягнучки не було, свою першу та єдину дисертацію я захистила у 1955 р., уклавшись у відпущений трирічний термін.

Інститут геофізики. З моменту його заснування і до закінчення своєї наукової діяльності це було єдине місце моєї роботи. Новий напрям, який практично увірвався в наукове середовище — палеомагнетизм, вимагав теоретичних, апаратурних та експериментальних досліджень, а також розробки методик практичного застосування результатів. З палеомагнітними реконструкціями були пов'язані й нові підходи до пошуку, розвідки та прогнозування родовищ корисних копалин, вивчення закономірностей формування земної кори, особливо кристалічних щитів, зокрема Українського. Я не заглиблюватимуся в наукові аспекти. Зараз, через багато років, хочу згадати свій колектив, деякі мотивації та людей, з якими мені було комфортно спілкуватися та працювати.

Тема вивчення магнетизму гірських порід була сформульована у відділі постійного магнітного поля Землі, який очолювала З.О. Крутиховська. Треба сказати, що з нею та її сім'єю у мене склалися дружні взаємини на побутовому рівні, оскільки, крім роботи в Інституті, ми були й сусідами по будинку, який досі стоїть на вул. Предславинській. Робочі відносини були «жорсткішими», але в традиціях того часу наукові суперечки не переносилися на побутові відносини та навпаки, тому мені було комфортним це спілкування. Зінаїда Олександрівна керувала «залізною рукою», але була сприйнятливою до нових ідей. Зокрема, як зараз пам'ятаю, її вразила вперше виділена залишкова намагніченість порід на Токівському (Криворіжжя) і Жовтневому (Приазов'я) масивах, це дало змогу пояснити нюанси інтерпретації магнітних аномалій. Суть у тому, що з інтерпретації приймалася однорідність намагніченості порід. Нам вдалося показати, що у реальності співвідношення величини та напрямків індуктивної та залишкової намагніченостей дало змогу однозначно визначити форми та глибину тіл, що зумовлюють аномальні поля. Пізніше Зінаїда Олександрівна підтримала ідеї розвитку палеомагнетизму в Інституті геофізики. На початковому етапі становлення теми палеомагнетизму дуже допомогли її прямі контакти з провідними вченими цього напряму — Б.Н. Яновським (ЛДУ), Г.М. Петровою (ІФЗ), А.М. Храмовим (ВНІГРІ). Надалі нашій групі вдалося «випурхнути» з-під опіки корифеїв, створивши як палеомагнітну лабораторію, так і унікальну на ті часи експериментальну базу — магнітну обсерваторію у СМТ Димер (село Демидів, далі — МОД).

У рамках Міжнародного геофізичного року (МГГ, 1957—1958) мені було доручено займатися будівництвом цієї обсерваторії, а також створенням лабораторії з вивчення магнітних властивостей гірських порід. Ми були піонерами саме у вивченні зв'язків намагніченості зі структурою та складом феромагнітних мінералів гірських порід. На додаток до МОД на території Інституту геофізики було обладнано павільйон з унікальним немагнітним простором, що давав змогу працювати зі слабкомагнітними зразками. У стартовій команді «палеомагнітчиків» працювало подружжя Вігілянських, А.М. Глеваська, Б.М. Савенко, В.М. Цикора. Пізніше приєдналися О.М. Русаков, Г.І. Загній, А.М. Третяк, А.Я. Карзанова, С.Н. Кравченко та молодше покоління (фото 4). З роками палеомаг-

нітні дослідження стали мати попит від геології до археології.

Міжнародне співробітництво. Велику підтримку палеомагнетизму в геофізичній спільноті СРСР та закордонних країн надали Комісія з ПМП Землі та палеомагнетизму при ВНЗ АН СРСР, а також геофізична секція Карпато-Балканської геологічної асоціації (КБГА). Робота на стику мультидисциплінарних геофізичних досліджень — вивчення фізичних властивостей гірських порід і мінералів, новітніх тектонічних концепцій (теорія плит) — приваблювала багатьох енергійних і неординарних учених як мінімум на теренах СРСР та дружніх країн. Доступ до закордонних видань, що відкрився з 1960-х років, показав, що тема палеомагнетизму була популярною і в країнах «великих економік». Зацікавленість у наших досягненнях була не формальною, а практичною. У рамках Всесоюзних проєктів і проєктів КБГА, де я активно працювала як представник України, у Львові та Києві неодноразово проводились міжнародні наради, метою яких була координація робіт як за профілями ГСЗ, так і з питань тектоніки, стратиграфії, фізичних властивостей гірських порід і палеомагнітних реконструкцій. Унікальні результати робіт українських вчених були представлені на X ювілейному конгресі КБГА у Чехословаччині у 1973 р. На той момент було виконано значний обсяг робіт ГСЗ на території Карпато-Балкансько-Динарської області та значної частини України, аж до Чорноморської западини. Отримано нові результати з палеомагнітних і геотермічних досліджень, досягнуто прогресу з методологічних та апаратурних питань. Делегати конгресу від Інституту геофізики на чолі з академіком АН УРСР Серафимом Івановичем Субботіним були тепло прийняті на виїзній сесії в Інституті прикладної геофізики (м. Брно, фото 5).

Фото 4. Співробітники лабораторії палеомагнетизму 70-х років: Кантаністова Олена, Глеваська Алла, Михайлова Нінель, Карзанова Алла.

Значним результатом конгресу 1973 р. стала рекомендація щодо передачі значних повноважень у вирішенні завдань міжнародного співробітництва в рамках КБГА провідним інститутам геологічного профілю АН УРСР.

На новітньому етапі історії, після 1991 р., міжнародне співробітництво не припинилося. Один із яскравих прикладів — контакти лабораторії з Лулеоським технологічним університетом у Швеції. Їх настільки зацікавили результати палеомагнітних досліджень з Українського кристалічного щита, що мені та Світлані Кравченко, провідному спеціалісту лабораторії, нічого не залишалося, як погодитись на «кабальні умови» шведів — все включено, а головне їхнім коштом!!! Це були 90-ті роки. І як страждав Інститут через відсутність фінансування, зокрема і польових робіт, багато хто пам'ятає. Протягом майже п'ятирічної співпраці лабораторії вдалося не просто протриматися на плаву, а вистояти. Велику допомогу в організаційному плані надавав Олег Максимович Русаков, людина широкої наукової ерудиції та відкритого серця. Потрібно віддати належне, апаратура та комп'ютерне забезпечення шведів було на вищому рівні, але методологічний та практичний досвід наших фахівців став позитивним сюрпризом для шведських вчених. Ми швидко освоїлися з їхнім «залізом», а вони вникли в наші методики.

Організація науки. У плані організації наукового процесу я не мала проблем з жодною з дирекцій Інституту. Мабуть тому, що адміністративна кар'єра мене не цікавила і я не перебувала у списку «конкурентів». Конкуренція в науці — дуже специфічна грань міжособистісних відносин. Оскільки за своїм характером я не відношу себе ні до конформістів, ні до кар'єристів, мої стосунки були рівними як у науковому, так і в суспільно-політичному середовищі, мені так здається. Одна проблема, яка так і залишилася — я не любила та не люблю писати, але доводиться. Провівши експерименти та отримавши результати, мені завжди здавалося, що коли це очевидно для мене, це очевидно

Фото 5. Відвідання Інституту прикладної геофізики (Брно) у рамках геофізичної екскурсії X ювілейного конгресу, присвяченого 50-річчю Карпато-Балканської геологічної асоціації, Чехословаччина, 1973 р. Проф. Драгутін Просен (СФР Югославія), Н.П. Михайлова, С.І. Субботін, В.Б. Соллогуб (ІГФ АН УРСР).

і для інших. Система контролю над науковою діяльністю передбачала написання регулярних звітів, а в наукових планах провідних фахівців стояли статті та монографії. Відповідальність перед собою і за колектив, як дамоклів меч, висіла на мені і наді мною, що змушували виконувати цю сізіфову працю: написання звітів, статей, монографій. Саме відсутність цих двох мотивацій дозволила мені винести написання докторської дисертації за дужки. Чи шкодую я про це, напевно, швидше «так», ніж «ні», але не критично для мого самолюбства та самопочуття. У 2002 р. я була найстарша за віком в Інституті геофізики (77 років) і цілком усвідомлено відійшла від наукових справ з кількох причин: перша — майже пів року на лікарняному через проблеми з ногою, стегном, друга — я не любила писати, і не бажала вв'язуватися в нову тему. Вважала, що наступні покоління молодих вчених самі визначать себе та свій шлях у палеомагнетизмі. До того ж нагородженням у 2001 р. Державною премією України з науки та техніки було підбито підсумок моєї наукової діяльності. Я не уявляла, що стільки «протягну» у цьому житті, хоча генетичні передумови були — і мама, і старша сестра залишили цей світ у 99,5 років. Але я знайшла себе в інших заняттях, що дають змогу тренувати розум та уникати внутрішнього дискомфорту. Як кажуть мій син, онуки та правнуки: «Твоє завдання — перетнути 100-річну межу, а потім роби, що хочеш» (фото 6). Емоційна подія мого ювілейного року — здійснена мрія дочекатися народження праправнука. Це сталося перед Великоднем 2026 р. — 11 квітня народився Дем'ян!

Побут у геології. Напевно, однією з

Фото 6. Столітній ювілей у колі сім'ї. Стоять: правнучка Софійка, син Сергій, онука Анастасія; сидять онуковий племінник Олексій, ювілярка, онука Ольга, племінниця Наташа.

умов успішної роботи в експедиції є побут. Організація місця, де можна відпочити після виснажливого дня: від банального «вмитися та виспатися» до обробки первинних польових матеріалів.

Експедицій та відряджень було багато в різні райони як України, так і за її межі. Велике значення мала організація харчування у відрядженнях. У перші повоєнні роки, як відомо, із продуктами було складно, у селах грошей не було, а нам видавали польові. Місцеві були раді геологам, тому що ми приносили «копієчку» до сімейних бюджетів, а фрукти, овочі, молочка та інші натуральні продукти, тепер це називається екопродукти, урізнобарвлювали трудові будні та були практично безкоштовними. Але згадуються і курйози.

Десь на Приазов'ї ми стояли в селі, де не було нічого з продуктового постачання, буквально нічого, крім печінки тріски у місцевій чайній. Раз на кілька днів привозили хліб. Їздити до райцентру чи до ближнього міста теж не було можливості, бо наша машина була зайнята маршрутами. А їсти треба було. Снідали ми в цій самій чайній, щодня одне й те саме — печінка тріски, увечері знову печінка тріски. Коротко кажучи, в цю експедицію я так її «наїлася», що досі печінка тріски у мене стоїть поперек горла.

На Камчатці я вперше побачила на прилавках магазинів надлишок червоної риби та морепродуктів. Не те щоб я їх ніколи не бачила і не їла. Але така велика кількість була незвичною і несподіваною. Нам усім ці делікатеси були на диво: кижуч, кета, сьомга, гребінці, мідії, клешні камчатського краба. Камчатка взагалі унікальне місце, але що стосується морепродуктів — унікальне подвійно. Мені подобаються рибні страви у різних варіантах. Щоправда, є нюанс, моїм далекосхідним колегам у цьому рибному достатку більше подобалося м'ясо. Не дарма ж вони попросили привезти хоч кілограм ковбаси, що ми й зробили. У «помсту» камчатські колеги кожному з нас спорядили у зворотний шлях трилітрову банку червоної ікри. Більше не дозволяв провозити аерофлот. Ну, як кажуть, хто на що вчився!

«Уроки» здорового підходу до харчування ми отримали зі Світланою Кравченко у Швеції. Нас поселили у кампусі для аспірантів університету м. Лулео. Невелике містечко, особливо нікуди не підеш, вранці ми снідали в їдальні, де було накрито шведський стіл, справжній повноцінний шведський стіл! Іноді з нами снідав професор Елвін, який був куратором проєкта. У його манері готувати бутерброд до кави була особливість: намастити хліб маслом, а потім ретельно його зняти та повернути до маслянки. Ми, звичайно, так не робили, нам було незручно перед ним за наші бутерброди, тому ми намагалися уникати спільних сніданків. Професор був стрункий і високий, індекс наших мас дещо перевищував середні показники, м'яко кажучи. Ну, Швеція — країна контрастів.

Подяки. Заведено дякувати Богові за життя, що я й роблю, попри те, що я атеїст. Моя мама теж була атеїстом, навіть будучи дочкою церковного старости. Але я попросила відспівати її за християнськими канонами. У мене таких претензій до Вищої сили немає.

Тут я хочу висловити слова щирої подяки всім, з ким мене звело Життя, які нині живуть і тим, хто вже передчасно пішов у потойбічний світ.

Візьму на себе сміливість як «першопрохідця» 90-річних ювілеїв у нашому рідному Інституті геофізики запропонувати продовжувати цю чудову традицію та розпочати нову 100-річну.